

3. Мариновський Ю. Черкаська минувшина – 2001: Документи і матеріали з історії Черкащини. – Черкаси : «Відлуння-Плюс», 2001 – 216 с.
4. Мироненко Г. Родина Чучупаків / Г. Мироненко // Героїзм і трагедія Холодного Яру / Заг.ред. Р.М. Коваль. – Київ : Незборима нація, 1996. – 315 с.
5. Морозов А. Холодний Яр / А. Морозов // Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол. : В. А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. – Київ : «Наукова думка», 2013. – Т. 10: Т – Я. – С. 408–410.
6. Середа М. Холодний Яр / М. Середа // Літопис Червоної Калини. – 1931 р. – № 12. – С. 11–14.
7. Черкащина у вогні революції 1917–1921 років : бібліогр. покажч. / Комун. закл. «Обл. універс. наук. б-ка ім. Тараса Шевченка» Черкас. обл. ради ; уклад. : Л. Т. Демченко, Н. В. Адешелідзе ; авт. передм. та наук. ред. В. М. Мельниченко. – Черкаси, 2017. – 76 с.

Науковий керівник: к.і.н., ст. викл. Мотуз В. К.

Д. О. Кравченко

Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького

ДАВНЬОРУСЬКИЙ ШОЛОМ ЧЕРНІГІВСЬКОГО ТИПУ З КУРГАНУ ЧОРНА МОГИЛА

Одним із найпомітніших та пріоритетних елементів комплексу захисного спорядження давньоруського дружинника був шолом. Точний час появи шоломів на Русі визначити важко. Археологічні пам'ятки вказують на те, що перші військові головні убори прийшли до нас в останню чверть IX століття, причому всі вони мали конічну форму. Такі види шолому зустрічаються у VII – VIII століттях на Сході, звідки, за твердженнями дослідників, вони проникають і на територію Давньої Русі. У зв'язку з поширенням засобів захисту наголів'я не лише серед військової еліти, але й у колах звичайних дружинників, у X – початку XI ст. шоломи почали значно модифікуватися, проте найбільш розповсюдженим був шолом чернігівського типу [3, 46].

Назву «шолом чернігівського типу» вперше використав А. Кірпічніков – російський археолог і зброезнавець, – за опублікованою знахідкою в дослідженні давньоруського кургану Чорна Могила в Чернігові.

Шоломи такого типу за своєю конструкцією склалися з чотирьох частин, які з'єднувалися заклепками. Досить важливим елементом такого типу захисного обладунку наголів'я є трубчасті навершя і ободи. Основна частина корпусу була обтягнута по всій площині пластиною, виготовленою з мідного сплаву, покритого позолотою. Така пластина з'єднувалася з чотирьох залізних пластин товщиною 1,2-1,7 мм та знизу стягувалася обручем. Відмінною рисою цього типу шолома також є прикраса у вигляді тризуба та своєрідна орнаментация. Серед вцілілих пам'яток чернігівського шолома було встановлено, що вони мали яйцеподібну або ж сфероконічну форми, загальною висотою 25-30 сантиметрів [2, 24].

Питання щодо походження і поширення чернігівських шоломів детально розглядалося в польській та радянській археологічній науці. У підсумку було встановлено, що переважна більшість шоломів була створена та вдосконалювалась в Київській Русі, потім проникала в Центральну Європу, де була досить поширеною. На думку А. Надольського, іншим центром виробництва шоломів чернігівського типу (за давньоруським зразком) могла бути Великопольща. Третю думку розділяє невелике коло дослідників, які вважають, що таке захисне спорядження могло потрапити в країни Європи, а особливо до Польщі, шляхом торгівлі та в період військових зіткнень. Зокрема, появу позолочених шоломів на Заході пов'язують із походом Болеслава Хороброго на Київ [3, 51].

Оскільки шоломи чернігівського типу отримали назву у зв'язку із прив'язкою до конкретної археологічної пам'ятки (кургану Чорна могила), то маємо більш детально окреслити комплекс знахідок названого поховання.

Протягом 1872-1873 рр., уродженець Чернігівщини, Дмитро Самоквасов дослідив низку багатих на археологічний матеріал князівських та боярських курганів. Чільне місце серед них займає дослідження кургану Чорна могила. Згідно досліджень Б. А. Рибаківа, ймовірною датою поховання є 960-і роки – епоха князя Святослава. Під насипом виявлені залишки великого багаття, на якому були спалені тіла двох воїнів у повному обладунку. У вогнищі знайдені мечі, кольчуги, наконечники списів та стріл, металеві посудини, жіночі прикраси та кераміка.

Особливу увагу слід приділити саме шоломам. Ці артефакти були знайдені в центрі насипу, над вогнищем. Перший шолом зберігся досить погано, що не можна сказати про другий, який не відрізнявся формою і наверхшам. Краще збережений чернігівський шолом був склепаний з чотирьох пластин, так щоб передня і задня накривали бічні сторони; край його мав хвилясту форму. Поверхня обтягнута мідним позолоченим листом, поверх якого клався лист. На лобовій частині шолома були залишки двох інших залізних фігурних листовидних смуг, за орнаментом схожих з такими ж, як в основі наверхшам. У центрі бічних сторін прикріплені дві чотирикутні пластинки з невеликими стержнями посередині. По краю з'єднання пластин корпусу, вздовж листовидних накладок і чотирикутних пластин проходила мідна позолочена лінія з подвійним рядом опуклостей, вибитих зсередини. Таким чином, ця лінія декоративно формувала шви склепки і краю пластин. Знизу шолом охоплював обруч, на якому збереглися залишки бармиці. Розпізнати орнамент пластин допомагають аналогічні бронзові зразки з отвором посередині, що зустрічаються в чернігівських та інших дружинних похованнях X століття [1, 49-52].

Шолом з Чорної могили відкриває цілу серію подібних позолочених зразків стародавнього наголов'я. Такий же тип захисного обладунку був знайдений у 1925 р. при випадкових роботах у м. Дубно на Рівненщині. При кістяку, крім шолома, було виявлено три наконечника стріл, спис і ножиці. Збіг обох зразків шоломів настільки досконалий, що опис пам'яток стає зайвим. Дубнинську знахідку польські вчені без вагомих підстав вважають польського походження [4, 197-199].

Отже, проблема поширення давньоруських шоломів на українських теренах є актуальною для вивчення та заслуговує більшої уваги у сучасній археологічній науці. За межами Київської Русі – в Польщі, на території колишньої східної Пруссії та Угорщини, також була відома група позолочених шоломів, які представляють собою більше, ніж просто подібні знахідки давньоруських зразків. За своєю обробкою і формою всі вони дуже близькі до шолома з Чорної могили, що і дозволяє значно облегшити їх опис, а також свідчить про поширення такого типу шолому і поза межами Русі. Шолом, представлений у курганному похованні Чорна Могила репрезентує глибокий археологічний матеріал, який потребує подальшого вивчення, щодо еволюції давньоруського зброярства, так і для розвитку Київської держави.

Список використаної літератури:

1. Кирпичников А. Н. Русские шлемы X–XIII вв. / А. Кирпичников // «Советская археология». – 1958. – №4. – С. 47–69.
2. Кирпичников А. Н. Древнерусское оружие. Выпуск третий. Доспех, комплекс боевых средств IX–XIII веков / А. Н. Кирпичников. – Л. : Наука, 1971. – 90 с.
3. Папакін А. Шоломи типу «Чорна Могила»: нові знахідки та проблема походження / А. Папакін, Ю. Безкорвайна, В. Прокопенко // Науковий вісник Національного музею історії України. – 2017. – №2. – С. 45–56.
4. Самоквасов Д. Я. Могила Русской земли / Д. Я. Самоквасов. – М. : Синодальная Типография, 1908. – 276 с.

Науковий керівник: к.і.н., ст. викл. Абразумова О. М.